TIỂU THUYẾT TÌNH BÁO, PHẢN GIÁN VIỆT NAM VỚI VIỆC NHẬN THỨC VÀ GIÁO DỤC LÍ TƯỞNG CÁCH MẠNG

Hoàng Thạch Sơn
Trường Đại học Văn Hiến

Tóm tắt: *Tiểu thuyết tình báo, phản gián Việt Nam cuối thế kỷ XX viết về đề tài chiến tranh vệ quốc, ca ngợi cuộc kháng chiến vĩ đại của dân tộc ta. Trong đó, hình tượng trung tâm và nổi bật là người chiến sĩ tình báo sáng ngời lý tưởng cách mạng. Một số tác phẩm được giới nghiên cứu đánh giá cao, trở thành hình mẫu của thể loại và được công chúng yêu thích. Với sự sáng tạo độc đáo kết hợp các yếu tố phi hư cấu, tác giả đã tạo nên những câu chuyện lịch sử, nhân vật lịch sử có sức hút mạnh mẽ, khơi gợi cảm xúc nơi người đọc. Nhiều nhân vật được khắc họa thành công trở thành nhân vật điển hình, mang tính biểu tượng. Tiểu thuyết tình báo, phản gián Việt Nam thực sự có giá trị cao về nhận thức và giáo dục.*

Từ khóa: *Diễn viên Nguyễn Thành Luân; nhà văn Hữu Mai; nhân vật tình báo; tiểu thuyết Ông cố vấn; tiểu thuyết phản gián Việt Nam.*

Nhận bài ngày: 22.10.2025, gửi phản biện, chỉnh sửa và duyệt đăng ngày 29.12.2025
Liên hệ tác giả: Hoàng Thạch Sơn; email: hoangthachson7@gmail.com

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Vào những năm 80, 90 của thế kỷ XX trên văn đàn Việt Nam xuất hiện loạt tiểu thuyết tình báo, phản gián gây được tiếng vang lớn. Có thể kể tới một số tiểu thuyết tình báo, phản gián nổi tiếng như *Hoa Hồng trắng* của Nguyễn Sơn Tùng, *Ông tướng tình báo và hai bà vợ* của Nguyễn Trần Thiết, *Câu lạc bộ chính khách* của Lê Tri Kỷ, *Ông cố vấn* của Hữu Mai, *Ván bài lật ngửa* của Nguyễn Trương Thiên Lý…vv. Trong số này, có tác phẩm đã được dịch và giới thiệu đến bạn đọc quốc tế, được chuyển thể thành những bộ phim nổi tiếng của điện ảnh cách mạng. Một số tác phẩm được giới nghiên cứu đánh giá cao, trở thành hình mẫu của thể loại và được công chúng yêu thích. Nhiều hình tượng nhân vật đã để lại dấu ấn sâu đậm trong kí ức công chúng.

Nghiên cứu về tiểu thuyết tình báo, phản gián là việc làm cần thiết nhằm phát hiện thêm những điểm mới trong nội dung tư tưởng của tác phẩm, quan điểm nghệ thuật của tác giả, đóng góp của nó đối với thể loại. Tuy nhiên, kết quả nghiên cứu về tiểu thuyết tình báo, phản gián đến nay vẫn có rất ít. Dù vậy, trong một số giáo trình hoặc tạp chí chuyên ngành vẫn có những bài viết đề cập tới tiểu thuyết tình báo, phản gián. Trong giáo trình *Văn học Việt Nam thế kỷ XX*, khi bàn đến tiểu thuyết phiêu lưu Phan Cự Đệ có đề cập tiểu thuyết tình báo, phản gián và tác phẩm *Ông Cố vấn* của Hữu Mai (Phan Cự Đệ, 2004,tr243); tác giả Trần Thanh Hà trong *Nhận diện tiểu thuyết trinh thám Việt Nam* cũng điểm qua và có đánh giá sơ bộ về *tiểu thuyết tình báo - phản gián mang đậm tính sử thi, mang cảm hứng ngợi ca* (Trần Thanh Hà, 2005,tr85); tác giả Nguyễn Thị Hoàng Yến trong *Bộ tiểu thuyết tình báo Ông cố vấn của Hữu Mai từ góc nhìn thể loại* cũng có sơ lược về tiểu thuyết tình báo, còn lại tập trung nghiên cứu thể loại. Do mục đích nghiên cứu khác nhau nên chưa có tác giả nào nghiên cứu chuyên sâu, đầy đủ và hệ thống về tiểu thuyết tình báo, phản gián.

Trên tinh thần tiếp thu người đi trước, chúng tôi sẽ nghiên cứu một số phương diện của tiểu thuyết tình báo, phản gián Việt Nam như: quá trình hình thành và phát triển của tiểu loại, vẻ đẹp hình tượng nhân vật tình báo, yếu tố hư cấu và phi hư cấu tạo nên tính độc đáo, hấp dẫn của tiểu thuyết tình báo, phản gián Việt Nam với mong muốn phát hiện thêm những giá trị mới của tác phẩm nhằm giúp độc giả có cái nhìn sâu sắc hơn về nhân vật và hiện thực đương thời.

Trong bài viết này, chúng tôi sẽ sử dụng một số phương pháp nghiên cứu phương pháp lịch sử - văn hoá để nhìn nhận các vấn đề liên quan đến chính trị xã hội và phân tích, nhận định những vấn đề liên quan lịch sử và văn hoá dân tộc; bên cạnh đó, chúng tôi cũng sử dụng phương pháp tổng phân hợp, so sánh đối chiếu và phương pháp liên ngành để phân tích hình tượng nhân vật trong các tác phẩm nhằm làm sáng rõ các vấn đề đặt ra.

2. NỘI DUNG

2.1. Sự ra đời và phát triển của tiểu thuyết tình báo, phản gián Việt Nam

Mỗi một thể loại, thể tài văn học đều có lịch sử sinh thành, vận động và phát triển của nó. Tiểu thuyết tình báo, phản gián Việt Nam cũng vậy. Tiến trình hiện đại hóa văn học đầu thế kỉ XX đã làm cho đời sống văn học trở nên sôi động. Nhờ giao lưu văn hoá, công chúng văn học Việt Nam biết đến tên tuổi của các tác giả trinh thám nổi tiếng như: Edgar Allan Poe, Conan Doyle, Gaston Leroux, Maurice Leblanc, Georges Simenon…vv. Đó chính là tiền đề làm xuất hiện tiểu thuyết trinh thám ở Việt Nam. Tiểu thuyết trinh thám ra đời đầu tiên và chủ yếu ở miền Nam. Người đầu tiên viết thể loại này là Biến Ngũ Nhi (tên thật là Nguyễn Bính, 1886-1973) tác phẩm *Kim thời dị sử* của ông là được đăng trên báo Công Luận từ tháng 10/1917. Tuy nhiên, người thành công về thể loại này là Phú Đức với loạt tiểu thuyết trinh thám võ hiệp nổi tiếng như: *Châu về hiệp phố*, *Lửa lòng*, *Một mặt hai lòng*, *Non tình biển bạc*, *Căn nhà bí mật*…vv. Ở miền Bắc, người khởi đầu cho tiểu thuyết trinh thám là Thế Lữ với tác phẩm *Vàng và máu* (1934). Song, người thành công nhất lại là Nguyễn Cao Cũng với một series tiểu thuyết trinh thám như: *Vết tay trên trần* (1936), *Gia tài nhà họ Đặng* (1937), *Máu đỏ lòng son* (1937), *Chiếc tất nhuộm bùn* (1938), *Người một mắt* (1940), *Kỳ Phát giết người* (1941), *Nhà sư thọt* (1941),…vv. Tuy nhiên, do ảnh hưởng từ các yếu tố "vay mượn" nước ngoài như: cốt truyện, tình tiết, nhân vật, cách suy luận và hành động phá án nên tiểu thuyết trinh thám của các tác giả lúc bấy giờ vẫn còn những hạn chế. Song, bước đầu nó đã đáp ứng được nhu cầu của công chúng đương thời.

Sau 1945, cách mạng Việt Nam bước vào một thời kỳ mới. Đây là là thời kỳ cách mạng sục sôi nhất: cả nước cùng đánh giặc! Chiến tranh đã làm thay đổi nhận thức của người sáng tác và đối tượng thưởng thức văn học. Yêu cầu của văn nghệ nói chung, người cầm bút nói riêng lúc này là tập trung viết về những tấm gương chiến đấu, phục vụ cách mạng "Văn nghệ lúc này luôn bám sát tình hình thời sự và các chủ trương, đường lối, quan điểm của Đảng để phản ánh hiện thực cách mạng" (Cao Thị Hồng, 2023). Hình ảnh người chiến sĩ trên trận tuyến diệt thù trở thành chủ đề, niềm cảm hứng và hình tượng trung tâm của tác phẩm. Các thể loại, đề tài được tập trung khai thác là những vấn đề nóng hổi tính thời sự, tính thời đại phục vụ nhiệm cách mạng. Các thể tài văn học trước 1945 phải nhường chỗ cho các thể loại mới mang tính thời sự và vì mục tiêu phục vụ cuộc kháng chiến. Trong thời điểm này, những câu chuyện cảnh giác được quan tâm nhằm đề cao tinh thần chiến đấu "diệt giặc trừ gian". Có lẽ từ thời điểm này truyện trinh thám Việt Nam bắt đầu đi theo xu hướng tình báo và phản gián.

Chiến thắng 30-4-1975 đã khép lại chặng đường đấu tranh gian khổ của dân tộc, mở ra một kỉ nguyên mới - kỷ nguyên độc lập dân tộc gắn liền chủ nghĩa xã hội. Tuy nhiên, ngay sau ngày chiến thắng, chúng ta phải đối mặt với nhiều khó khăn, thách thức. Nhiều vấn đề hậu chiến đặt ra nhức nhối, chứa đựng những mâu thuẫn có tính thời đại. Thực tiễn đất nước đã buộc chúng ta phải thay đổi tư duy và nhận thức lại các vấn đề một cách đầy đủ và sâu sắc hơn. Đổi mới (1986) diễn ra như một tất yếu lịch sử, đổi mới văn học cũng không ngoại lệ. Kết quả của Đổi mới đã làm thay đổi diện mạo đất nước, dân chủ mở rộng, văn học cũng từng bước chuyển mình. Cũng trong thời điểm này, giao lưu và tiếp nhận văn hóa diễn ra mạnh mẽ với các nước XHCN. Một số tác phẩm văn học nước ngoài, chủ yếu của Liên xô được dịch và giới thiệu đến công chúng Việt Nam. Trong đó, có những tiểu thuyết phản gián nổi tiếng như: *Nam tước Phôn Gônring* của Iuri Mikhailic; *Mười bảy khoảnh khắc mùa xuân* của nhà văn Yulian Semyonov; *Thanh kiếm và lá chắn* của nhà văn Vadim Kozevnikov; *Hầm bí mật bên bờ sông Elbơ* của nhà văn Alexander Nasibov. Những hoạt động văn học nói trên đã góp phần nâng cao nhận thức và cảm thụ nghệ thuật của công chúng lúc bấy giờ.

Tinh thần đổi mới và dân chủ mở rộng đã làm cho hoạt động sáng tạo trở nên sôi nổi. Nhiều bài viết về hình ảnh người chiến sĩ tình báo được công bố trên báo chí, truyền thông. Các hồi ký của

tướng lĩnh hai bên, hồi ký của những điệp viên tình báo được giới thiệu đến bạn đọc; những bí mật về hai cuộc kháng chiến vĩ đại của dân tộc cũng dần được hé mở, công bố…vv. Thực tiễn đó làm hồi sinh dòng văn học trinh thám chính trị. Một loạt tiểu thuyết tình báo, phản gián ra đời gây được tiếng vang lớn. Trong bối cảnh văn học chuyển hướng sang đời sống thế sự, khai thác cái tôi cá thể với những góc nhìn khác nhau về chiến tranh thì sự xuất hiện của loạt tiểu thuyết tình báo, phản gián nói trên như "làn gió mới" làm cho đời sống văn học trở nên sôi động. Câu chuyện cơm, áo, gạo, tiền hàng ngày bỗng trở nên nhỏ bé trước sự hy sinh lớn lao của các chiến sĩ tình báo. Lần đầu tiên, công chúng được cảm nhận một cách đầy đủ, chân thực cuộc chiến đấu thầm lặng nhưng hết sức nguy hiểm của các điệp viên tình báo. Trong hàng ngũ kẻ thù, họ phải đối diện với muôn vàn khó khăn, thách thức để hoàn thành nhiệm vụ. Trí não của người điệp viên luôn căng thẳng mọi lúc, mọi nơi, phải tỉnh táo ngay cả trong giấc ngủ. Lần đầu tiên, công chúng được biết tới các chiến lược tình báo của ta và địch; những kế hoạch đánh phá, bắt bớ, tra tấn, thủ tiêu mà kẻ địch tiến hành gây tổn thất cho cách mạng. Tóm lại, tất cả bí mật về chiến tranh, bí mật về tình báo được các nhà văn "vén màn" và công chúng thoả sức "tận hưởng". Nhất là khi các tiểu thuyết nổi tiếng được chuyển thể thành phim và trở thành những bộ phim nổi tiếng như *Ông cố vấn*, *Ván bài lật ngửa*. Dựa trên những yếu tố phi hư cấu và sự sáng tạo mới lạ, các nhà văn đã "tạo dựng" bức tranh chiến trận chân thực và khốc liệt của dân tộc trong suốt 30 năm. Trong đó, nhân vật tình báo trở thành nhân vật trung tâm với những phẩm chất sáng ngời về đạo đức, lấp lánh về trí tuệ. Nhiều tác phẩm được giới nghiên cứu đánh giá cao, trở thanh hình mẫu của thể loại và được công chúng bạn đọc yêu thích. Rõ ràng sự xuất hiện của loạt tiểu thuyết tình báo, phản gián đã góp phần làm cho "khu vườn văn học" thêm màu sắc, hương thơm; làm phong phú thể loại và làm khởi sắc văn học đương đại Việt Nam.

2.2. Yếu tố hư cấu và phi hư cấu tạo nên sự độc đáo, hấp dẫn của tác phẩm

Tiểu thuyết là câu chuyện được kể do nhà văn sáng tạo dựa trên các yếu tố như cốt truyện, sự kiện, nhân vật, không gian, thời gian, ngôn ngữ, giọng điệu…vv. Sự hay dở của một tác phẩm là do năng lực sáng tạo của người cầm bút. Dĩ nhiên, mọi sự sáng tạo đều dựa trên những ý tưởng và chất liệu từ cuộc sống. Dù vậy, trong sáng tạo đã chứa đựng sự hư cấu, không có hư cấu không thành tiểu thuyết. Tuy nhiên, trong một số tiểu thuyết tình báo, phản gián Việt Nam yếu tố hư cấu lại rất ít, tạo nên tính chân thực, khách quan của tác phẩm. Điều này thấy rõ qua các tiểu thuyết nổi tiếng như *Ông cố vấn* của Hữu Mai, *Ván bài lật ngửa* của Nguyễn Trương Thiên Lý, *Điệp viên giữa sa mạc lửa* của Nhị Hồ, *Ông tướng tình báo và hai bà vợ* của Nguyễn Trần Thiết, *X30 phá lưới* của Đặng Thanh…vv. Các tác phẩm nói trên xây dựng cốt truyện, sự kiện, nhân vật dựa trên những cứ liệu lịch sử có thật. Nhân vật Nguyễn Thành Luân trong tiểu thuyết *Ván bài lật ngửa* được xây dựng từ cảm hứng anh hùng lực lượng vũ trang (LLVT) Phạm Ngọc Thảo; nhân vật Hai Lâm trong *Ông tướng tình báo và hai bà vợ* có nguyên mẫu là anh hùng LLVT Đặng Trần Đức; nhân vật Hai Long trong tiểu thuyết *Ông cố vấn* của Hữu Mai lấy nguyên mẫu từ thiếu tướng tình báo Vũ Ngọc Nhạ; nhân vât Lê Nguyên Vũ trong tiểu thuyết *Điệp viên giữa sa mạc lửa* là nguyên mẫu anh hùng LLVT Lê Hữu Thúy…vv. Sau chiến tranh, nhiều nguyên mẫu trong các tiểu thuyết nói trên được Đảng và Nhà nước vinh danh. Rõ ràng yếu tố phi hư cấu đã góp phần làm cho tác phẩm trở nên độc đáo, hấp dẫn. Không chỉ nguyên mẫu là con người thật mà ngay chính các sự kiện diễn ra trong tác phẩm, thậm chí tình tiết trong từng hành động cũng hết sức chân thực. Trong *Ông cố vấn*, sự kiện Hai Long bị địch bắt vào đúng thời điểm năm 1958. Sau đó chúng đưa anh ra Huế giam giữ tại Toà Khâm, nhờ tạo ra thói quen của một "con chiên ngoan đạo" và thái độ xa rời thế sự anh không bị bọn cai ngục giám sát đặc biệt. Bằng những tính toán thông minh, anh đã viết tờ trình nói về những nguy cơ đối với chế độ. Hai Long sau đó được Ngô Đình Cẩn biệt đãi, được Nhu tin dùng. Khi trở thành cố vấn của tổng thống, anh đã lấy được nhiều tài liệu bí mật và thiết lập nên cụm tình báo huyền thoại A22. Trong *Ván bài lật ngửa*, các sự kiện và hành động của nhân vật Nguyễn Thành Luân cũng rất chân thực. Do tính đặc thù của tiểu loại, sự sáng tạo độc đáo với các yếu tố phi hư cấu nên các tiểu thuyết phản gián trở nên hấp dẫn và được công chúng đón nhận nồng nhiệt. Hình ảnh người chiến sĩ tình báo được xây dựng với tính cách gần gũi, thân thuộc; có tinh thần yêu nước, căm thù giặc, mưu trí, dũng cảm, sẵn sàng hy sinh vì lý tưởng cách mạng. Nhiều nhân vật được tác giả khắc họa dựa trên những nguyên mẫu có thật hoặc hư cấu theo cách của nhà văn Yulian